

տանէն, թողով բաւական թիւով նկարներ Ձմեռնային Պալատի եւ Էրմիտաժի մէջ:

Չառէրվայդ հիմայ շօշափելի փաստ մ'ուներ ձեռքին մէջ ինքնակալին Այվազովսկիի դէմ ունեցած դայրոյթն անտեղի յայտարարելու եւ Տաննէի մասին ճակատաբաց խօսելու:

Գարնան նախօրեակին էր, երբ ուսուցչապետը հանդիպում մ'ունեցաւ կայսեր հետ, իր պալատի դահլիճներէն մէկուն մէջ: Նիկոլայոս Ա. մինակ չէր այդտեղ. նա կը խօսէր պալատական պաշտօնեայի մը հետ, եւ ձեմելով դահլիճի երկարութեանը մերթ ընդմերթ աչք կը յառէր Տաննէի թողած նկարներուն վրայ, ու իր անկողնակալ հոգիով կը դատէր այս կամ այն նկարին ներկայացումը, գունաւորումը, բնականութիւնը կամ անբնականութիւնը:

Ուսուցչապետ Չառէրվայդ, որ ներկայ էր կայսեր անաչառ դիտողութիւններուն ու դովեստին՝ խօսք առաւ ու յայտնեց թէ «մեր ողև նկարիչ Այվազովսկիին Տաննէէն վատ չի նկարեր»: Հաստատուն շեշտ մը կար ուսուցչապետին խօսքին մէջ. կայսեր դէմքէն ստուեր մ'անցաւ, խոփոնեց պահ մ'իր նայուածքը, եւ կիսադէմ դարձած Չառէրվայդի կողմը ցոյց տուաւ իր հոգիին վրդովմունքը: Նա չէր սպասեր այդպիսի դատաստան մ'անոր մասին՝ որ արժանացած էր իր բարկութեան: Ուսուցչապետն իսկոյն բացատրութիւն տուաւ կայսեր, եւ յայտնեց թէ Տաննէ անկեղծ չէր եղած իր ամբաստանութեան մէջ, նա ծածկած էր այն իրողութիւնը, թէ Այվազովսկիին ինքնագլուխ չէր մասնակցած այդ նկարահանողէսին, այլ Ակադեմիայի նախագահի հրամանով:

Ու յառաջ տանելով իր խօսքը՝ կայսեր առջեւ պարզեց Տաննէի չար նախանձը հանդէպ իր աշակերտի կարողութեան ու յաջողութիւններուն:

Կայսրն ըմբռնեց Տաննէի ծածկամտութիւնը եւ դիտումը, եւ զգաց որ անտեղի էր իր խիստ վերաբերմունքը հանդէպ Այվազովսկիի: Նա չէր կրցած լսել իրողութիւնն ինչպէս որ էր:

Վշտացած իր անարդար գործքէն, որուն առաջնորդուած էր նախանձորդ Տաննէն՝ Չառէրվայդին ըսաւ.

— Ինչո՞ւ կանուխէն ինձի չէիր ըսած խնդիրը:

Ուսուցչապետն ինք զինքն ամփոփելով եւ ժպտերես պատասխանեց.

— Վեհափառ կայսր, փոթորկի պահուն փոքրիկ նաւակներու համար անվտանգ չէ՞ մօտենալ մեծ նաւին, մանաւանդ հարիւր թնդանօթ ունեցող նաւին. բայց խաղաղ ժամանակ կարելի է մօտն երթալ:

Կայսեր հետ ան միշտ կատակով եւ սրամտօրէն կը խօսէր՝ երբ չէր ուզեր նիւթն իր լուրջ հանգամանքով անոր ներկայացնել:

Կայսեր բարկութիւնը ժպիտի փոխուած էր. ուսուցչապետին պատկերաւոր բացատրութիւնը շահած էր անոր սիրտը: Նա հարցուց անմիջապէս, թէ ո՞ւր է հիմայ իր հովանաւորը: Չառէրվայդ հասկցաւ վեհափառին մտահոգութիւնը, եւ յայտնեց թէ ան հաւատարիմ մնացած է, եւ Ակադեմիան չէ թողած:

— Ի՞նչ էր նկարած, հարցուց կայսրը:

— Ծովանկար մը, Տէր իմ:

— Վաղը կ'ուզեմ տեսնել դայն:

Ուսուցչապետն յարգանքով գլուխ տուաւ ինքնակալին ու դահլիճէն հեռացաւ յաղթանակով եւ ուրախ սրտով: Իր յաջողութիւնը պատմեց վշտաբեկ Այվազովսկիի, իշխաններուն եւ իշխանուհիներուն:

Մարիա Նիկոլայէվնա մեծ իշխանուհին այն աստիճան ուրախացաւ անոր աւետիսին վրայ՝ որ իր յարգելի վարպետին եւ միջնորդին ճակատն համբուրեց իսկոյն:

Հետեւեալ օր՝ Կայսեր ներկայացուցաւ Այվազովսկիի նկարահանողէս դրած պատառը: Վեհափառը հաճոյքով դիտեց նկարը՝ եւ գովեց Այվազովսկիի կարողութիւնը:

Ասկէ զատ պարզեց նկարչին 1000 ռուբլի, եւ զինքն ուղեկից կարգեց մեծ իշխան Կոստանդին Նիկոլայէվիչի, որ ամառուան ընթացքին նաւային ճամբորդութիւն մը պիտի կատարէր Ֆինական ծոցի մէջ:

Երիտասարդ Ակադեմականի ձախորդ օրերն այստեղ վերջ առին: Նա վերստին դատարար պաշտպանը՝ որուն չէր կարող բաւական նաչափ իր երախտիքն յայտնել:

Ուրիշ տեսակէտէ՝ նա կարեւոր յաղթանակ մը տարաւ Տաննէի վրայ: Այս յաղթութիւնն այնքան նշանակութիւն ունեցաւ Այվազովսկիի ապագայ փառքին համար, որ իր անունին ու համաշխարհային հռչակին հիմնական նախագծերէն մին կազմեց, եւ առանց անոր եթէ ոչ ամբողջովին գոնէ մասով՝

ոչնչացումի դատապարտուած պիտի ըլլար արտակարգ ընդունակութիւն մը:

Պարզուած էին առագաստները, եւ աճանային հաճոյական հովիւ հրաւիրեց նկարիչը բացուիլ ու հեռանալ ծովով, տեսնել նորանոր ափունքներ, ուրիշ երկիրներ ու մթնոլորտի երեւոյթներ, որոնք պիտի ճշմարտացիին իր ստեղծագործութեան շտեմարանը, նրբութեան առաջնորդելով իր արուեստը, ու կատարելութեան՝ իր ձեռք բերած տեխնիքը:

Նաւազնացութիւնը տեղի ունեցաւ 1837ին: Նա տակաւին չէր աւարտած Ակադեմիայի ամբողջական ընթացքը: Երկու տարի վերջ՝ 1837ին, «Առաջին կարգի նկարիչ» անուանուեցաւ Ակադեմիայէն՝ որուն իր վերջնական հրաժեշտը տուաւ իրրեւ Ակադեմական ուսանող:

Այլեւս ամբողջ աշխարհն իր առջեւն էր պարզուած: Նա միշտ ուսումնասէր, միշտ աշխատասէր ու նորութիւններ որոնող՝ կը փափաքէր տեսնել այն երկիրներն, ուր վերաբնակեցնէր ծագիւցան, ուր հանձարեղ արուեստագէտներ անհամար գլուխ-գործոցներ թողուցին գալիք մարդկութեան:

Նա կ'երազէր ամէնէն յառաջ Իտալիան, որուն հռչակաւոր գաւաղներուն արտադրութիւնները սորված էր նա զբեքէրէ եւ դասաթիւնները սորված էր նա զբեքէրէ եւ դասաթիւններէ: Նա գոհ չէր անոնցմով, ան խօսութիւններէ: Նա գոհ չէր անոնցմով, ան կ'ուզէր որ խանդավառ անոնց իսկական գործերուն տպաւորութեան տակ ու այդպէս հետեւող մը հանդիսանայ անոնց՝ որ Գեղարուեստի փառքը պանծացուցին իրենց փառքին հետ:

Իտալիա, Իտալիա... կապո՞յտ երկիրք, կապո՞յտ ջրեր...:

Ու իր երազը պիտի իրականանար:

(Շարունակելի:)

Հ. ԱՆՊՐԵԱՍ ԵՐԸՂԱԳԵԱՆ

ՀԱՅ ԳՐԵՐՈՒ ԲԵՐԵՓՈՒԹԵԱՆ ՀԵՐՑԸ

Նոր չէ հայերէն գրերու բարեփոխութեան հարցը:

Բուն Մեսրոպեան երկաթագիրը Միջին-Մեսրոպեանի, եւ սա խոշոր բոլորգրի, ապա փոքր բոլորգրի բարեփոխուեցաւ. բոլորգրէն ծագում առին շեղագիրն ու նոտրագիրը:

ԺՁ. դարուն, երբ սկիզբ առաւ հայ տպագրութիւնը, առ այս յարմարագոյն տառ բոլորգրին ընտրուեցաւ, իսկ բուն-մեսրոպեանը գործածուեցան իբր գլխագիր: Այսպէս ները գործածուեցան իբր գլխագիր: Այսպէս տպագրութեան բոլորգրին տպագրութեան արուեստի մէջ մշտնջենաւորութիւն:

Տպագրութեան արուեստի զարգացման գրգռիկաց եղան փորձեր զարգացնել նաեւ տառերու ձևերը: Մատթէոս Վանանդեցի, Ոսկան, յաջորդաբար Վենետիկի եւ Վիեննայի Մխիթարեան Միաբանութիւնները, ինչպէս Միլիթարեան ձուլարանները, պատրաստեցին նոր մայրեր, պէս պէս մեծութեամբ եւ թանձրութեամբ. մնալով հաւատարիմ բոլորգրի հայկական նկարագրին, կատարելորդի հայկական ձևերը՝ ուշադիր լագործեցին տառերու ձևերը՝ ուշադիր տպագրական արուեստի յարմարութեան եւ գեղագրութեան:

Արամեան ի Պարիս առաջին խիզախ ձեռնարկութիւնն ըրաւ՝ շեղելով իւր նախորդներու ընտրած ճանապարհէն՝ մուծել բոլորգրի մէջ փոխառութիւններ բուն-մեսրոպեանէն եւ ձուլել տառերը լատինական գրեւորակարին վրայ: Այս ուղղութեամբ տուաւ փորձեր նաեւ Գեոր. Արսէն Այսրեան՝ հանելով հրապարակ «արդիական» (moderne) ձևով տառաձևերը, որոնք կը ձգտէին լատինաձև տառերու հատածի նմանութեամբ տիպական տառերու հատածի նմանութեամբ կերպաձևել հայկականները, առանց շատ ձեւափոխելու բոլորգրին էական նկարագիրը:

Թէպէտ վայելուչ, գեղարուեստական տեսք կու տային այս փորձերը հայ տառերուն, բայց իրենց նրբութեամբը կոչուած չէին տպագրութեան մէջ ընդհանուր գործածութիւն գտնելու: Տեղոյ ինայութեան հարցին դոյզն չափով միայն կը տրուէր լուծում:

Անյարմարութիւնները, գործնք կ'երեւցընէին բոլորգրի տառերը տպագրութեան արուեստի մէջ, կը կայանային այն բազմաթիւ արտակարգագէտներու մէջ, որոնք դուրս կը արտակարգապէս գծեցին եւ այսպէս թէ ձուլուածքը կը գեթուարցնէին, թէ շարուածքն

աշխատանք կը պահանջէր, եւ թէ ենթակայ էին ծայրակոտոր ըլլալու: Կ'իշխէր ընդհանուր տրտունջ նաեւ տառերու տարածութեան շուրջը. հայերէն նշանագիրներն ըստ մեծի մասին երեք կէտի վրայ տարածուած են:

Այս դժուարութիւնները հարթելու համար խորհուեցաւ, արդէն Արամեանէ եւ Այտնեանէ, ձեւել նոր տառեր, ուր յապաւուած ըլլային արտակարգաւ գծերը, եւ տառերը նշանագիրներու իրանին վրայ ամփոփուած ըլլային. իսկ տառերու տարածութիւնը սեղմելու համար Արամեան եւ իրեն հետեւելով ուրիշներ՝ փոխ առին բոլորգրի մէջ գլխատառ եւ կամ կարճեցին ինչ ինչ գրերու իրանները. այսպէս արդիական նշանագիրներու մէջ մուտ գտան Տ, Չ, Ք, Բ, Կ, Ը եւն: Բայց այս բարեփոխութիւնները մնացին սեպհականութիւն մասնաւոր տառաձեւերու. չկիրարկուեցան առօրեայ գործածական տառաձեւերու մէջ:

Ներկայիս հրամայողական պահանջը կը ներկայանայ գրերու այս զարգացման եւ բարեփոխութեան ենթարկել առօրեայ գործածական տառերը, երկարութիւնն եւ լայնութիւնն սեղմելու սկզբունքով առաջնորդուած:

Անշուշտ ողջունելի է ամէն փորձ, որ կարող է նպաստել հայ տառերու զարգացման եւ դիւրութիւն ընծայել հայ տպագրական արուեստի կատարելագործման: Եթէ Եւրոպայի զանազան ձուլարաններ ի վիճակի են յատկանական տառերուն բազմապատիկ երանգաւորութիւն տալ, առանց մեղանջելու անոնց սեպհական նկարագրին, ինչո՞ւ անհնարին պիտի ըլլայ այս հայ տառերու համար: Որովհետեւ բազմաձախս է մայրերու պատրաստութիւնը, իսկ տառեր ձեւելու համար կը պահանջուի մասնագիտութիւն եւ նուրբ ճաշակ գրի գեղարուեստի, չեն ունեցած հայ տառերը այն հոգատար ձեռքը, որ մեկենաս կանգնէր եւ մղում տար այս զարգացման եւ բարեփոխութեան: Տառեր ձեւելու համար ոչ միայն ճաշակ, զծագրական հմտութիւն եւ հայ նշանագիրներու զարգացման ընթացքին ծանօթութիւն է հարկաւոր, այլ եւ քաջ տեղեկութիւն ձուլողական եւ տպագրական արուեստին. ի վերջոյ նաեւ խղճամտութիւն՝ տառերը բարեփոխելու եւ ոչ չարափոխելու: Ինչ որ 1500 տարի է ի վեր աւանդաբար ստացած է հայը եւ իւր սեպհականը ճանչցած, պէտք է մնայ իւր հիմ-

նական գծերու մէջ անաղարտ, ինչպէս առաւելութիւնները, նոյնպէս այսպէս կարծուած պակասութիւնները: Բարեփոխութիւնները այնպէս ի գլուխ պէտք է ելլեն, որ ընթացողը չստիպուի նորաձեւ տառերու հնչիւնն իմանալու համար ուսուցչի դիմել:

Հայ տառերու բարեփոխման համար կարող են առաջնորդ ծառայել թէ՛ բուն մեսրոպեան եւ թէ՛ միջին մեսրոպեան, անցման, բոլոր, նոտր եւ շեղ գրերը, որոնք յընթացս 1500 տարիներու մինչեւ այսօր կիրարկուած են եւ կը գործածուին հայ կեանքի մէջ, իբրեւ աղբային նշանագիրներ. սղագրութիւնները՝ մասնաւորներէ կիրարկուած, չեն կրնար նկատի առնուիլ:

Օտարին առաւելութիւնները կարող են զրգիւ ընծայել մեղ նմանութեամբ զարգացնելու հայ տառերու գեղարուեստը, բայց ոչ պիտի նկատուի օտար հայ տառերու կառուցուածքին մէջ: Չարագանց է եւ անտեղի պահանջը, որ ունենան հայ 38 տառերը այն առաւելութիւնները, զորոնք կ'երեւցնէ լատինական իւր 24 տառերով: Թիւերու առաւելութիւնն եւ նուազութիւնը թոյլ չեն տալ նոյն իսկ համեմատութեան առնել զանոնք: Ներկայիս հասակ մը զգեստաւորման համար աւելի նիւթ պիտի պահանջէ քան կարճահասակ մը: Եւ այն առաւելութիւնները, զորոնք կը տեսնեն ոմանք լատինականին մէջ տեղեւոյ եւ նիւթի խնայութեան տեսակէտով՝ առ երեւոյթ են եւ խարուսիկ: Ստոյգ է լատինական տառերը կարող են մէկ տողի մէջ աւելի զիր ամփոփել, բայց ոչ նոյն չափով հնչիւնն եւ բառ, եթէ կիրարկենք զանոնք նոր լեզուներու համար եւ կամ փորձենք անոնցմով ներկայացնել տող մը հայերէն: Եւ ճիշդ այս տեսակէտով օտարներու նախանձը կը շարժեն հայ տառերը, որոնք մէկ հնչիւնին մէկ տառ սկզբունքի վրայ յեցած են՝ նկատի առնելով նոյն իսկ հնչիւնի նուրբ բրանդները: Հայ տառերը թէպէտ իրենց կազմով չեն ըստ մեծի մասին 2—3 կէտերու վրայ՝ աւելի տեղ կը զրաւեն տողի մէջ, բայց իրենց ինքնակայ դիրքով ունին առաւելութիւնը խնայելու աւելի տեղ եւ ընծայելու աւելի դիւրութիւն տպագրական արուեստին, քան որ կը վայելն լատինագիր նոր լեզուները իրենց բարդ

գրերով եւ հնէարանական աւելագրութիւններով¹:

Գերմանացին չ արտասանութեան համար 4 (tsch) եւ շի համար 3 (sch) գրերու կը կարօտի, այսպէս նաեւ գաղղիացին, լանգրիացին, լեհացին եւն, յաճախ երկու եւ աւելի տառերու կը դիմեն ներկայացնելու համար իրենց լատինականին մէջ պակասող արտասանութիւնները. իսկ թէ ի՞նչ անախորժութիւններ կը պատճառեն նշաններով տառերը — որոնցմէ գերծ է հայերէնը — յունարէն, զաղղիերէն, լեհերէն եւն լեզուներու համար աւելորդ է յիշել այս տեղ: Եթէ Եւրոպական լատինագիր ազգեր ունենալով հանդերձ այս թերութիւնները՝ ի սէր աւանդութեան կը շարունակեն յանձն առնել ե՛ւ թուղթի ե՛ւ թանաքի առաւել ծախքերը, պէտք է տփռոհի հայը, որ տէրն է այնպէս ճոխ եւ կատարեալ տառերու, եթէ նոյն իսկ անոնք երեւան բերեն դոյզն թերութիւններ:

Հայ տառերու բարեփոխութիւնը յաջողութեամբ կարելի է ի գլուխ հանել ելակէտ առնելով լատինական umdpf տառերը երկարութեան եւ տարածութեան համար: Երկարաւորները գրերէն մաս մը նմանութեամբ անցման գրերու² կարելի է ամփոփել միջին զծին մէջ, ինչպէս փորձուած է այս Արագծին մէջ, ինչպէս փորձուած է այս Արագծին մէջ, իսկ միջին գծին մէջ մեան տառերու մէջ: Իսկ միջին գծին մէջ տարածուած գրերէն տ փոխանակել երկարութիւնը Տով: Իսկ ա պէտք է մնայ առանց հիմնական փոփոխութեան, որովհետեւ ծագած է բուն մեսրոպեանէն եւ եռատամբան իր էական նկարագրին է: Ասոր հանդէպ ունի լատինականն ալ m, w, ուստի անը՝ M, W, Ж եւն:

Այս սկզբունքով յորինուած են վիեննայի Միլիթարեան ձուլարանի եզրիպտական եւ գոքական կոչուած տառերը, որոնք են.

¹ Խորհրդային Հայաստանի մէջ ա՛յսօր կը զգացուի հայերէն տառերու երկարութեան եւ լայնութեան պատճառաւ յառաջ եկած կորուստն տեղեւոյ, թուղթի եւ թանաքի. բայց հո՞ն էր որ մօտաւոր անցելոյն մէջ յոմպէտս մոռնուեցաւ հայերէն տառերու մէջ փոխուի՞ Վի յաճախակի գործածութիւնն, ինչպէս նաեւ աւելագրութիւնն Վի (փոխ. ո), յի (փոխ. Կ), յուի (փոխ. իւ), Կի (փոխ. յ), որով իբր եօթը տառով ծանրաբեռնուեցաւ գոք տեղ տողը: Անտեղի նորապիւրութիւն մը, որ կ'ենթադրէ միայն բթամտութիւն հայ մանկաւոյն մէջ, եւ չունի ուրիշ որ եւ է օգտութիւն:

² Իբրեւ օրինակ յառաջ կը բերեմ:

Լ Բ Գ Դ Ե Զ Է Ը Թ Ժ Ի Լ Խ Ծ Կ

ա ր գ դ ե զ լ թ ժ ի լ խ ծ կ հ ձ ղ ճ մ
յ ն շ ո ճ պ ջ ո ս վ տ ր ց ւ փ ք օ ֆ
ա ր գ դ ե զ լ թ ժ ի լ խ ծ կ հ ձ ղ
ճ մ ջ ն շ ո ճ պ ջ ո ս վ տ ր ց ւ փ ք օ ֆ

Հետեւելով օրինակիս կարելի է կերպաձեւել նաեւ բոլորգրի նկարագրով այլ տառեր առօրեայ գործածութեան համար, որուն արտաքինը պիտի ըլլար մօտաւորապէս օսոս, կարգա՛ օսո կամ ոուս. ուսար = հ. ուսար:

Բարեփոխութեան ամէն փորձ չարափոխութեան պիտի յանդի, երբ սկզբունք ընտրուի՝ տփռոհ սեպհականէն աչքերը յառել օտարին: Այնուհետեւ անկումը վերջ պիտի օտարին: Այնուհետեւ անկումը վերջ պիտի չգտնէ մինչեւ յանդի այլատեման: Եւ արդէն այժմ կը լսուին ձայներ՝ ձգել տոհմայինն եւ յառիլ լատինականին. այս ընթացքով աւել պարզ սերունդին գործը պիտի ըլլայ հրապարի սեպհական լեզուէ ալ եւ ինչալ միջազգայնականին գիրով:

Ես հաւատացած եմ, որ այն վայրկեանին, երբ անտէր մնան հայերէն նշանագիրները, երեւան պիտի գայ արեւելեան կամ արեւմտեան մեծ ժողովուրդ մը եւ պիտի իւրացնէ զանոնք, իր կատարելութեամբ այնքան ճոխ հայ տառերը, ինչպէս ի ծածուկ եւ «բարեփոխելով» իւրացուցած են զանոնք այսօր վերացնելով:

Ամէն բիծ, որ կարող է հասնիլ հայ տառերու հայկական նկարագրին, պիտի արտաւորէ հայ անունը, ամօթ պիտի բերէ հայ քաղաքակրթութեան:

Հ. Ն. ԱՄԻՆՅԱՆ

